

VLOGA IN POMEN TEKSTILNE INDUSTRIJE V INDUSTRIALIZACIJI 19. STOLETJA NA SLOVENSKEM

Referat s simpozija o zgodovini industrije v 19. stoletju 10. oktobra 1968 v Gradcu*)

FRANCE KRESAL

I.

To predavanje obravnava začetke tekstilne industrije in njen nadaljnji razvoj, vzroke, zakaj se je po dokaj dobrih začetkih ta razvoj ustavil, podjetnike, kapital, tržišče in delovno silo. Teritorialno obsega razprava ozemlje bivše Kranjske in Primorske, južnega dela Štajerske ter Koroške. Vse to ozemlje sem v razpravi enotno imenoval slovensko ozemlje, ali na kratko Slovensko, ne da bi pri tem upošteval etnične meje. Glede termina industrijsko podjetje — podjetje tovarniškega značaja — se nisem držal definicije obrtnega reda iz leta 1859, pač pa sem upošteval samo večja podjetja s tovarniškim načinom proizvodnje, ki so zaposlovala več kot 100 delavcev, ali pa so bila drugače pomembna za razvoj tekstilne industrije na Slovenskem.

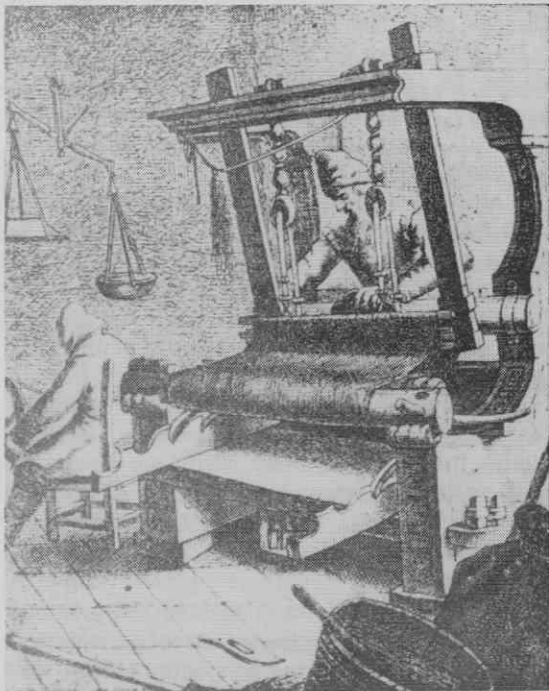
Glede nastajanja in poznejšega razvoja tekstilne industrije na Slovenskem v 19. stoletju moremo zelo dobro ločiti dve obdobji; prvo v tridesetih letih in drugo v osemdesetih letih 19. stoletja. Prvo obdobje je bilo mnogo bolj plodno od drugega.

V okviru avstroogrške monarhije je bila tekstilna industrija skoncentrirana na Češkem, v Šleziji in na Moravskem, pa okrog Dunaja in v Vorarlbergu.¹ Tekstilne industrije, ki je bila zunaj teh tekstilnih središč, je bilo le nekaj odstotkov. Tekstilne tovarne na obravnavanem ozemlju so bile daleč od teh središč. Nastale so bolj pod vplivom Trsta, ki je bil poleg trgovskega središča še skladišče bombaža. Večji del tekstilne industrije na slovenskem ozemlju ni bil namenjen predvsem pokrivanju zahtev domačega tržišča, pač pa interesom bombažne trgovine. Le del blaga je ta industrija proizvajala za domačo široko potrošnjo, del pa izvažala, predvsem na Srednji Vzhod. Veliko blaga so prodajali na Hrvaško in v Bosno; poleg tkanin so prodali tudi veliko tako imenovane kmečke preje, ki so jo kupovale podeželske pletilje. Večji del proizvodnje pa so prevzemali tržaški trgovci, tekstilni podjetniki sami in pozneje Mautnerjev tekstilni koncern za nadaljnjo predelavo v drugih tovarnah. Zato so bile pri nas izredno močno razvite bombažne predilnice, slabše pa tkalnice, barvarne, apreture, tiskarne in druge oplemenjevalnice blaga.

Leta 1828 je začela delati bombažna predilnica in barvarna v Ajdovščini; imela je moderne predilne stroje selfactor in mul Jeni

predilne stroje z 12.480 finimi vreteni, pozneje s 36.000 vreteni. V Ljubljani je bila leta 1837 ustanovljena bombažna predilnica na parni pogon; leta 1848 je začela delati še tkalnica; tovarna je imela 16 modernih predilnih strojev z 9.852 vreteni in 150 mehaničnih stavetev. V Preboldu je bila leta 1838 ustanovljena bombažna predilnica, delati je začela leta 1842, leta 1844 pa še tkalnica; predilnica je imela 8.106 in od leta 1870 naprej 17.000 vreten. V Ljubljani je bila leta 1843 ustanovljena prva tovarna francoskih glacé rokavic, ki je delala z modernimi šivalnimi stroji. V Gorici je bila leta 1853 ustanovljena predilnica svilenih odpadkov; leta 1902 je imela 28.406 finih vreten.²

Suknarstvo, ki je bilo na Gorenjskem zelo razširjeno kot domača obrt, je v predmarčni dobi precej nazadovalo zaradi konkurence strojno izdelanega blaga iz čeških dežel. Večjih podjetij, ki bi prešla na industrijski način proizvodnje, je bilo malo in še ta so do konca 19. stoletja propadla ali drugače prešla v likvidacijo. Suknarna na Selu pri Ljubljani, ki so jo leta 1726 zgradili kranjski deželni stanovci, je 1747 prešla v privatne roke. Čeprav je bila ena najstarejših in sodobnih sukarn v tedanji Avstriji, opremljena z modernimi

Tkanje sukna (bakrorez iz 17. stoletja)

stroji, ki so omogočali celotni proizvodni postopek od surove volne do izdelanega blaga in je proizvodnja naraščala od 11.527 m (1729) do 60.264 m (1792) in je tudi število delavcev naraščalo od 106 na 400 do 550 okrog leta 1750 in leta 1792 s predicami vred celo 1600, je že v začetku 19. stoletja propadla in prenehala delati. Prav tako so druge nekoliko manjše suknarne, ki so nastale bodisi že v 18. stoletju bodisi v prvi polovici 19. stoletja, skoraj vse propadle v drugi polovici 19. stoletja. Tako sta bili kocarni Karla Florijana in Valentina Pleiweissa v Kranju (ustanovljeni leta 1825 in 1834 in sta zaposlovali po 100 delavcev) likvidirani 1865. oziroma 1877. leta. Tudi suknarna Janeza Rössmanna v Zgošči (ustanovljena 1795, zaposlovala 80 delavcev) se proti koncu 19. stoletja ne omenja več. Tovarna volnenega blaga Alojza Krennerja v Škofji Loki (ustanovljena leta 1838, zaposlovala 80 delavcev) je že v prvem desetletju 20. stoletja prenehala izdelovati volneno blago, čeprav je bilo podjetje likvidirano šele po prvi svetovni vojni. Enako usodo so doživljale barvarne in tiskarne bombažnega in volnenega blaga. Zelo znane so bile barvarne Gašperja Pollaka in Jožefa Peharce v Trzinu in Pirčeva v Kranju; prvi dve sta bili likvidirani 1870. in 1890. leta, zadnja pa se je obdržala do prve svetovne vojne.³

Izdelki teh podjetij so bili kvalitetni in zelo cenjeni. Na industrijskih razstavah so bili skoraj vsi deležni posebnih priznanj in so dobivali diplome, tako na industrijski razstavi v Celovcu leta 1838, v Gradcu leta 1841, v Ljubljani leta 1844, v Mariboru leta 1865, na Dunaju leta 1866 in v Trstu leta 1871.

Na Koroškem je bila tovarna sukna v Vetrinju, ki je v začetku 19. stoletja postavila poseben obrat še v Celovcu. Izdelovala je blago za oficirske uniforme. Leta 1838 je zaposlovala prek 300 delavcev.⁴

Platnarstvo je bilo v prvi polovici 19. stoletja še živo na Gorenjskem; trgovsko središče je bilo v Škofji Loki.

Sitarstvo je bilo posebna veja tkalske dejavnosti. Omejeno je bilo na kranjsko okolico in je bilo v 17., 18. in 19. stoletju pomembna gospodarska aktivnost kajzarjev, ki jim je bilo sitarstvo domača obrt, in posameznih trgovcev, ki so na račun trgovine s siti obogateli. Industrijska proizvodnja se v tej veji tkalske dejavnosti ni razvila. Do večjega obrata kot je bila sitarska zadruga v Stražišču (ustanovljena leta 1907), ki je štela 112 članov, ni prišlo.^{4a}

Svilarstvo je bilo na Goriškem še ob koncu 18. stoletja zelo razvito, je pa v predmarčni dobi skoraj popolnoma propadlo zaradi odprave carinske meje med Lombardijo in Benečijo ter našimi deželami, pozneje tudi zara-

di boleznimi sviloprejk. V sedemdesetih letih sledijo novi uspehi. V devetdesetih letih pa je povzročil krizo uvoz vzhodnoazijske svile. Leta 1872 je bilo na Primorskem še 29 filand (odvijalnice kokonov), ki so leta 1890 zaposlovale 2.100 oseb. Leta 1894 pa je ustavila obratovanje največja filanda firme Paruzza v Trzinu (Monfalcone). Tudi število predilnic svile je na Primorskem padlo na 6; leta 1902 sta imela od teh 2 obrata po 50 do 100 delavcev, 4 pa 100 do 300 delavcev. Leta 1914 so bile na Primorskem samo še 3 predilnice svile. Svilarska tkalska obrt na Primorskem je postajala od leta do leta bolj skromna; leta 1858 so bile v Gorici 3 manufakture svilenega blaga s 73 statvami in 97 zaposlenimi delavci — po letu 1873 se ne omenja nobena več.⁵

Izdelovanje klekljanih čipk je v Sloveniji precej staro. V prvi polovici 19. stoletja se je zelo razširilo, zlasti v Idriji je v rudarskih družinah postalo ženska domača obrt. Iz Idrije se je čipkarstvo razširilo proti Tolminu, po Poljanski in Selški dolini do Škofje Loke, prek Polhovega Gradca v ljubljansko okolico. Gojilo se je po gospodarsko pasivnih krajih, kjer je dajalo ženskam skromen zaslužek. To proizvodnjo so v osemdesetih letih skoncentrirali v svojih rokah slovenski podjetniki Anton Primožič, Vinko Mlakar in Dragotin Lapajne; ta je začel pozneje tudi s strojnim izdelovanjem čipk.⁶

Industrijska revolucija je sicer zavrla razvoj tekstilne obrti, ni pa je uničila; v osemdesetih in devetdesetih letih je začela v svoja podjetja uvajati tudi stroje.

Velika tekstilna podjetja tovarniškega značaja so v drugi polovici 19. stoletja nastala samo štiri. V Ljubljani je slovenski podjetnik in trgovec Fidelis Terpinc v šestdesetih letih ustanovil tovarno za odeje in sukno, ki je delala predvsem za vojaštvo, a je že leta 1890 prenehala obratovati. V Trzinu pri Trstu (Monfalcone) je družba Cotonificio triestino leta 1884 ustanovila bombažno predilnico z 29.000 vreteni. V Trzinu na Gorenjskem je družba vorarlberških tekstilnih podjetnikov in tržaške trgovske družbe leta 1885 ustanovila bombažno predilnico in tkalnico z 20.000 vreteni in 224 statvami. Podjetje se je razvilo v veliko tovarno; število delavcev je od 450 naraslo na 750 in po prvi svetovni vojni čez 1.200. V Litiji je družba tržaških podjetnikov in trgovcev leta 1886 ustanovila bombažno predilnico in tkalnico s 24.000 finimi vreteni in 720 statvami; leta 1901 je družba zgradila še tkalnico v Varaždinu. V Litiji je bilo v tem času zaposlenih 400 delavcev, v Varaždinu pa 220. Tekstilna tovarna v Litiji se je leta 1909 združila s tovarno v Gorici pod firmo Ritter, Rittmeier & Co. Tega leta so tkalnico preselili v Gorico, v Litiji pa

je ostala samo bombažna predilnica, ki se je povečala na 34.000 vreten.⁷

Pozneje na obravnavanem ozemlju ni do razpada avstro-ogrske monarhije nastala nobena nova tekstilna tovarna več. Tudi že obstoječe tovarne so se razvijale in napredovale počasi.

II.

Vse tekstilne tovarne so imele sodobno, moderno strojno opremo. Vse so bile zgrajene na parni pogon. Tovarne, ki so za pogon strojev uporabljale tudi vodno silo, so imele moderne turbine. Tekstilna tovarna v Ljubljani je uvedla parni stroj 1838. leta, Ajdovščina 1843, Prebold 1844.⁸ Leta 1851 so imele prve tri tekstilne tovarne na Slovenskem že 7 parnih strojev s 683 KM (na slovenskem ozemlju vključno s Trstom je bilo takrat 25 parnih strojev, v vsej Avstro-Ogrski pa 337, vključujoč tudi lokomotive in parne stroje na lad-jah).⁹ Tekstilna tovarna v Ajdovščini je leta 1844 uvedla Fourneyronovo vodno turbino, ki je bila prva te vrste v Avstriji.¹⁰

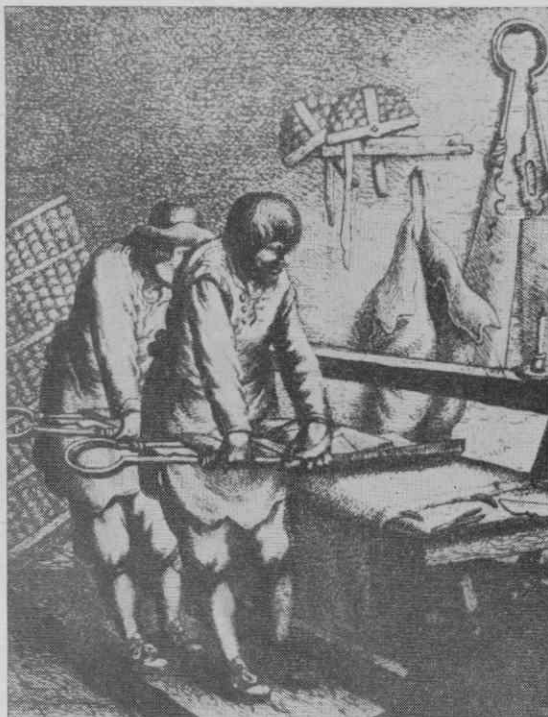
Tekstilna tovarna v Preboldu je za razsvetljavo uporabljala plin iz lastne plinarne (v svoji lasti je imela premogovnik Zabukovica) in ga celo oddajala za razsvetljavo bližnjega naselja.

Tekstilne tovarne so tudi med prvimi uporabljale električno energijo, najprej za razsvetljavo, potem pa za pogon strojev. Tovarna sukna Alojz Krenner v Škofji Loki je že leta 1893 dobila prvi električni generator in je od leta 1910 električno energijo oddajala tudi mestu. Tekstilna tovarna v Trzinu na Gorenjskem je prav tako že od leta 1904 uporabljala električno energijo iz lastnih hidroelektrarn.¹¹

Kaj je pomenila tekstilna industrija na obravnavanem področju? V Avstriji je bilo leta 1854 184 bombažnih predilnic z 1,468.694 vreteni na 5.192 predilnih strojih. Te kapacitete so bile razdeljene takole:¹²

	Vreten
Spodnja Avstrija	559.312
Češka	436.878
Tirolska, Vorarlberg	202.078
Lombardija	121.424
Zgornja Avstrija	73.350
Drugo	75.656
Skupaj	1,468.678

Če upoštevamo, da je najstarejša strojna predilnica v Avstriji nastala leta 1801 v Pottendorfu in da so na Češkem, ki je v drugi polovici 19. stoletja postala daleč najpomembnejša dežela v tekstilni industriji Avstro-Ogrske, prve večje tekstilne tovarne nastajale konec dvajsetih in v začetku tridesetih let 19. stoletja, je bila tekstilna industrija na slovenskem ozemlju še dokaj dobro razvita, predvsem pa ni zaostajala po strojni opremi

Rezanje sukna (bakrorez iz 17. stoletja)

in kvaliteti izdelkov, prav tako ne po velikosti obratov. Avstrijsko poprečje leta 1854 je bilo 8.000 vreten na eno predilnico in 280 vreten na en predilni stroj.¹³ Vse štiri naše tekstilne tovarne so tega leta imele 44.438 vreten in vse so imele več kot po 8.000 vreten; na en predilni stroj pa je prišlo v Ljubljani celo 325 vreten, v Ajdovščini 293 in v Preboldu 258 vreten.

Konec 19. stoletja pa je bilo stanje že precej drugačno. V Avstriji je bilo leta 1902 že 20.114 tekstilnih obratov, ki so zaposlovali 337.303 delavce (825 velikih obratov z več kot 100 delavci = 229.392 delavcev; 19.289 malih obratov z manj kot 100 delavci = 107.911 delavcev).¹⁴ Na slovenskem ozemlju in v neposredni sosesčini pa so do tega leta nastale samo tri večje tekstilne tovarne in nekaj manjših podjetij.

III.

Medtem ko se je na Češkem, v Spodnji Avstriji okrog Dunaja in v Vorarlbergu v drugi polovici 19. stoletja tekstilna industrija močno razvila, je na slovenskem ozemlju skoraj stagnirala. Vzroke bomo iskali v kapitalu. Kolikšen kapital je bil vložen v ustanovitev in razvoj tekstilne industrije na Slovenskem? Ugotavljali bomo le kapital, ki je bil vložen v osnovne glavnice podjetij. Do leta 1854 je bilo v osnovne glavnice vseh 4 pomembnejših tekstilnih podjetij vloženih 3,500.000 K. Do leta 1912 se je ta kapital zvišal le na 3,800.000

Kron, v 3 nanovo nastala podjetja pa je bilo do tega leta vloženih še 4.470.000 K. Skupno je bilo torej od leta 1828 do 1912 vloženih v osnovne glavnice 8.270.000 K.¹⁵

Začetni kapital je bil torej dovolj velik, le rasel je mnogo prepočasi. Samo en primer: Začetni kapital tekstilnega podjetja Isaak Mautner & Sohn, Wien, podjetja, soustanovitelja koncerna, ki je 1912. leta združil pod svojim okriljem tudi vso tekstilno industrijo na Slovenskem, je znašal leta 1848 tudi samo 3.500.00 K; do leta 1912 pa se je zvišal na 17.000.000 K in l. 1916 celo na 24.000.000 K.¹⁶ Zakaj je kapital na Slovenskem tako počasi naraščal? Saj je bil poslovni uspeh podjetij dober, ob koncu 19. stoletja in do leta 1911 so ta podjetja izplačevala od 12 do 6⁹/₁₀% dividende. Čigav je bil ta kapital? Pretežno je bil tržaški, ta pa je od leta 1850 stalno slabel in se utapljal v mnogo močnejšem dunajskem, ki pa zopet ni bil samostojen, temveč povezan s češkim, francoskim, nemškim itd. Tržaški kapital je torej od petdesetih let dalje slabel, dunajski pa ni bil zainteresiran za vlaganje kapitala v razvoj tekstilne industrije na slovenskem ozemlju, ker je bil že močno angažiran v tekstilni industriji v Spodnji Avstriji in na Češkem, ki je bila takrat že močno razvita in celo predimenzionirana.

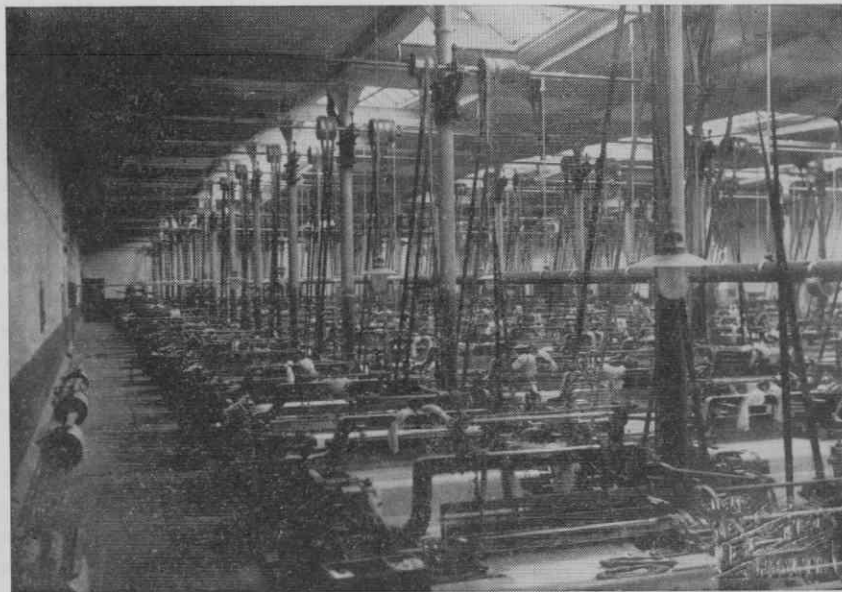
Dejali smo, da je tekstilno industrijo na našem ozemlju financiral tržaški kapital, katerega vloga je bila na tem ozemlju v predmarčni dobi sploh izredno pomembna. Trst ni bil le daleč največje mesto na slovenskem ozemlju, bil je tudi trgovsko in industrijsko središče, glavno pristanišče monarhije. Nosilci tega kapitala pa so bili najrazličnejšega izvora — italijanskega, nemškega, slovanskega, grškega, židovskega, angleškega itd.

Kateri so bili podjetniki, ki so ustanavljali in vodili tekstilna podjetja na slovenskem ozemlju? Tovarno v Ajdovščini so ustanovili Minerbi, Chiozza, Schnell-Griot in Marpurgo, vsi tržaški trgovci — posamezniki; pozneje jo je prevzela tržaška družba Società per azioni dell'I. R. priv. filatoio meccanico di Aidussina, v kateri pa so že sedeli dr. Armin Brunner, Alfred Herzfeld, ing. Richard Brunner, Isidor Mautner, Arthur Kuffler, dr. Ludwig Schüller, Carlo Zaccaria in ing. Richard v. Frigyesy, upravni svetniki Mautnerjevega tekstilnega koncerna in dunajskega Creditanstalta, torej že nosilci dunajskega kapitala.

Tekstilno tovarno v Ljubljani je osnoval William Moline, po rodu Anglež, sicer pa domačin. Leta 1853 sta jo prevzeli firmi Wertheimstein & Sohn, Wien, in Jakob Konov, H. Long & Co, Trst. Leta 1862 se je preosnovala v delniško družbo C. k. privilegirano bombažno predilnico in tkalnico v Ljubljani s sedezem v Trstu.

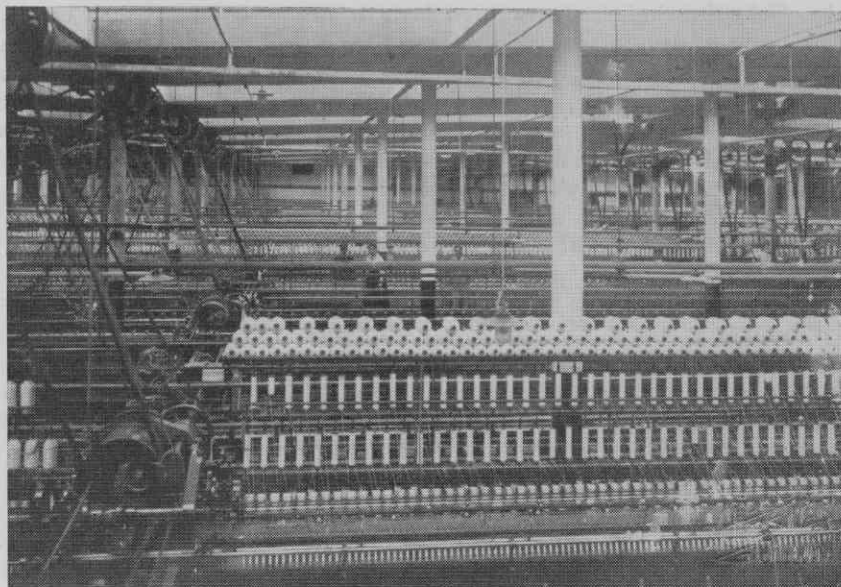
Tekstilno tovarno v Preboldu je osnoval Tržačan G. H. Uhlich. Leta 1851 jo je prevzela tržaška družba Società commerciale della filatura e tessitura, ki jo je obdržala do leta 1857, nato je prišla za 4 leta v roke Angela Gianichesija, tudi Tržačana; 1861 jo je prevzela tržaška družba Cloeta & Schwarz, 1877 je tovarno kupil Jakob Brunner, trgovec iz Trsta, ki pa je že povezan z dunajskim kapitalom. Še istega leta je tovarna prešla v last firme tržaškega trgovca Raphaela Cardahyja, ki se je 1891 preosnovala v komanditno družbo. Leta 1898 jo je prevzela tržaška družba Baumwoll-Spinnerei Stocker, Hofmann & Co., ki jo je obdržala do leta 1912.

Tekstilno tovarno v Litiji sta ustanovila Julius Schwarz, tekstilni tehnik iz Trsta, in

Dvorana tkalnice z 272 stavami v tekstilni tovarni v Trzinu leta 1922

Dvorana bombažne predilnice s selfaktorji v Trziču leta 1922

Eugen Zublin, trgovec iz Manchestra. V komanditno družbo so vstopili s svojimi deleži številni člani družin Wenner, Schlaepfer in Aselmayer, ki so imeli tovarne v Italiji (Salerno, Torino, Napoli); zastopan je bil tudi švicarski kapital, ki sta ga vložila Peter von Planta in Heinrich Sulzer, in nemški, ki ga je vložil berlinski trgovec Wedekind. Leta 1909 se je družba razšla, tovarna je prišla v last družine finančnikov Brunner iz Trsta, ki pa je že povezana z dunajskim kapitalom.

Vsa ta podjetja so leta 1912 prišla v okvir nanovo ustanovljene družbe (z 10.000.000 K osnovnega kapitala) Vereinigte österreichische Textilindustrie A. G. s sedežem na Dunaju in leta 1916 v okvir tekstilnega koncerna Textilwerke Mautner A. G., Wien (s 24.000.000 K osnovnega kapitala). Obe družbi je ustanovil dunajski Bodencreditanstalt s sodelovanjem finančnih družin Mautner, Brunner in Kufferler in drugih podjetnikov, kot: Alfred Herzfeld, dr. Ludwig Schüller, Aleksander Weiner, dr. Hans Breuer, Fritz Redlich, Richard Wesely, Julius Goldberger, Oskar Henniger, Otto Arens, Karl Fritz, Eugen Erhard in drugi.

Tekstilno tovarno v Trziču na Gorenjskem so ustanovili vorarlberški tekstilni podjetniki in angleški trgovci z bombažem. Javna družabnika komanditne družbe sta bila E. Glanzmann iz Trsta in L. Wachter iz Feldkirchna, ki ga je pozneje zamenjal A. Gassner. Kot komanditisti pa so se družbe udeležili še: A. Mutter, 5 članov družine Gassner, J. Getzner, I. Tschawol in Z. Wachter (vsi družabniki tekstilnega podjetja Getzner, Mutter & Co. v Vorarlbergu) in trgovska družba Francesco Glanzmann iz Trsta.

Doslej skoraj nismo omenjali slovenskega kapitala in slovenskih podjetnikov. Ko je

nastajala in se večala industrija na slovenskem ozemlju, ko se je širila kapitalistična oblika proizvodnje, se je spreminjalo tudi razmerje domačega in tujega kapitala. Manjša podjetja, nova ali stara, so bila povečini v rokah domačega kapitala, to se pravi, v rokah buržoazije, ki je bila doma na slovenskem ozemlju; ta buržoazija je bila po svojem nacionalnem poreklu in političnem prepričanju deloma slovenska, deloma nemška; v primorskih mestih, zlasti v Trstu in Gorici, je imel pomembno vlogo italijanski kapital. Večja podjetja, zlasti delniške družbe, ki so začele rasti okrog sedemdesetih let, pa so pomenile prevlado dunajskega kapitala nad domačim. Dunajski kapital je bil istočasno povezan s češkim, s kapitalom iz nove združene Nemčije in z madžarskim kapitalom. Kolikor bolj so obvladovale slovensko ozemlje velike delniške družbe, toliko večje je bilo gospodarstvo tega kapitala. Tudi vloga domačega tržaškega kapitala, ki je bila ob začetku industrijskega razvoja na slovenskem ozemlju zelo močna, se je ob tem procesu vse bolj izgubljala; ne le postojanke tržaškega kapitala v nacionalnem slovenskem zaledju, ampak tudi v Trstu samem so prehajale vedno bolj v roke dunajskega kapitala.¹⁷

IV.

Vse naše tekstilne tovarne so kot glavno surovino predelovale bombaž, edino v Ajdovščini so nekaj časa predelovali tudi svilene odpadke. V času prve svetovne vojne so nekatere tovarne zaradi pomanjkanja bombažnih surovin predelovale papir in celulozo. Bombaž so uvažali iz Amerike, Vzhodne Indije, Egipta in Brazilije; domačega bombaža ni bilo; tekstilne odpadke so uvažali iz Japon-

ske. Tekstilna industrija za predelavo volne, jute, lanu in drugih surovin se ni razvila.

v.

Delovne sile je bilo dovolj. Prihajala je iz mest, kjer so stale tekstilne tovarne in iz okoliških vasi. Noben tovarnar se v svojih poročilih ni pritoževal nad pomanjkanjem delovne sile. Vodilno osebje, tehnični strokovnjaki in mojstri, pa so bili pretežno tujci. Produktivnost tekstilnih tovarn na obravnavanem ozemlju ni bila manjša od produktivnosti tovarn drugod po Avstro-Ogrski; na vsakih 1000 obratujočih vreten je prišlo 10 do 15 predilcev in na 2 do 5 tkalskih strojev po en tkalec.

V tekstilni industriji je prevladovala ženska delovna sila. Močno je bilo v tovarnah razširjeno tudi delo otrok. Leta 1846 je delalo v treh prvih predilnicah na slovenskem ozemlju 257 otrok pod 14. letom starosti ali 28 % vseh zaposlenih. V Ajdovščini so delali otroci od 9. do 14. leta starosti po 13 in pol ur na dan, v Ljubljani od 13 do 14 ur, dostikrat so delali tudi ob nedeljah in praznikih. Delali so od petih zjutraj do poldne in od enih do šestih ali sedmih zvečer.¹⁸

Naslovna stran Delavskega reda bombažne predilnice v Preboldu iz leta 1895

Oblast dela otrok po tovarnah na sploh sicer ni prepovedovala, pač pa samo prekomerno izkoriščanje, ki bi imelo za posledico vidno zaostajanje v telesnem razvoju in neobiskovanje šolskega pouka. Deželna vlada je vodila resor z naslovom »otroško delo«. Poročilo za leto 1873/74 pravi, da je v ljubljanski predilnici in tkalnici delalo 23 otrok v starosti od 12 do 14 let ali 7 % vseh zaposlenih in da so imeli v podjetju organiziran šolski pouk z lastnim učiteljem. Tri leta pozneje je bilo v tej tovarni zaposlenih 25 takih otrok, 3 celo v starosti od 11 do 12 let. Za predilnico v Ajdovščini pravi poročilo iz leta 1877, da je delalo v tej tovarni 56 otrok iz okoliških vasi Ustje in Štorje in da je bil direktor predilnice Mojzes Durante 23. septembra 1875 kaznovan z 10 goldinarji globe, ker se je okrožni zdravnik dr. Raspet pritožil, da so otroci v tej tovarni preobremenjeni s take vrste delom, da zaradi tega vidno zaostajajo v telesnem razvoju. Leta 1892 je bilo v tekstilnih tovarnah v Trzinu, Litiji in v Ljubljani 26 % vseh zaposlenih delavcev mladoletnih. V litijski predilnici je bilo mladoletnih delavcev celo 55 % vseh zaposlenih, v Ljubljani 15 %, v Trzinu pa 8,8 %. Vendar pa tekstilna industrija ni bila nikakršna izjema ali posebnost. Otroke so zaposlovali tudi druge tovarne¹⁹

Tekstilne tovarne so za svoje kvalificirane delavce gradile stanovanja; v Litiji, Preboldu in Trzinu na Gorenjskem še danes stojijo stare delavske kolonije, v Litiji in Trzinu pa tudi »deklški dom« za samske delavke.

Koliko delavstva je zaposlovala tekstilna proizvodnja na slovenskem ozemlju? V petih tekstilnih tovarnah je bilo leta 1852 zaposlenih okrog 1.270 delavcev, leta 1912 pa v osmih tovarnah okrog 4.150. Leta 1852 so tekstilni delavci predstavljali 19 % vsega industrijskega delavstva na obravnavanem ozemlju, leta 1912 pa le še 12 %. V tekstilni proizvodnji obrtnega značaja je bilo samo na Kranjskem in v spodnjem delu Štajerske leta 1852 zaposlenih 2.697 delavcev, leta 1912 pa 7.989. To je predstavljalo leta 1852 12 % delavstva, zaposlenega v obrti, leta 1912 pa 19 %.²⁰ Te številke jasno kažejo, kako je padel tempo razvoja velike tekstilne industrije, ki jo je financiral tako imenovani tuji kapital, nasprotno pa je naraščala drobna tekstilna proizvodnja obrtnega značaja, ki je bila v rokah skoraj izključno domačega kapitala.

Opombe

* V dneh od 10. do 11. oktobra 1968 je bil v Gradcu simpozij o zgodovini industrializacije jugovzhodnega alpskega prostora v 19. stoletju. Teritorialno je torej obsegal tudi slovensko narodnostno ozemlje. Na sporedu je bilo 5 refe-

ratov, ogled razstave o razvoju rudarstva in plavžarstva na Štajerskem in seminar referentov s posredovanjem kratkih izvlečkov predavanj in razpravo. Simpozij je odprl namestnik štajerskega deželnega glavarja univ. prof. dr. Hans Koren, nadaljnji potek pa je vodil univ. prof. dvorni svetnik dr. Ferdinand Tremel iz Gradca. Referati so obravnavali gospodarsko in socialnopolitično zgodovino obravnavanega področja v 19. stoletju. Dr. Alois Brusatti, profesor visoke šole za svetovno trgovino na Dunaju, je predaval o vlogi in pomenu tehnike, gospodarstva in kulture na industrijski razvoj v Avstro-Ogrski. Univ. prof. dr. Ferdinand Tremel je podal referat o vlogi podjetnikov v industrializaciji Štajerske. France Kresal, asistent Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, je imel predavanje o vlogi in pomenu tekstilne industrije v industrializaciji 19. stoletja na Slovenskem. Univ. docent prof. dr. Othmar Pickl iz Gradca je imel referat o začetkih štajerskega premogovništva in je v veliki meri obravnaval tudi razvoj premogovništva v slovenskem delu Štajerske. Ta referat bi dopolnjevalo predavanje dr. Jožeta Šorna, znanstvenega sodelavca Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, »Razmerje železarstva do premogovništva v zgornjesavski dolini«, ki je bilo tudi prijavljeno, pa zaradi odsotnosti avtorja na simpoziju ni bilo posredovano. Vsi referati s simpozija bodo objavljeni v publikacijah univerze v Gradcu in zgodovinske deželne komisije za Štajersko. — 1. AS, zbirka zemljevidov (Karte der Baumwoll — Industrie in Österreich unter der Aegide des Verbandes der Baumwoll — Industrielten Österreichs, verfasst von prof. A. L. Hickmann, Wien 1901). — 2. AS (Arhiv SR Slovenije, Ljubljana), Arhiv Zbornice TOI, fasc. 311/3-5, I-106, A. II-100; Okrožno gospodarsko sodišče v Ljubljani, Trgovski register Druž. I-12; Okrožno gospodarsko sodišče v Celju, Trgovski register Rg

I-130, B-5; Compass, finanzeles Jahrbuch für Österreich—Ungarn, Bd. II. str. 746—747, Wien 1915. — 3. K. Kobe-Arzenšek: Prvi tekstilni industrijski obrati na Slovenskem, Ljubljana 1968, str. 10—21. — 4. F. Gestrin-V. Melik: Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str. 60. — 4a. K. Kobe-Arzenšek: Sitarstvo na Gorenjskem (zgodovinski oris), Publikacije Tehniškega muzeja 13, Ljubljana 1967. — 5. J. Žontar: Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja, Ljubljana 1957, str. 107—111. — 6. AS, arhiv Zbornice TOI, fasc. 206, 311/2. — 7. AS, arhiv Zbornice TOI, fasc. 311/3; Okrožno gospodarsko sodišče v Ljubljani, Trgovski register Druž. I-106, A-II-110, I-112; arhiv tekstilne tovarne v Litiji; Compass 1916, Bd. II., str. 747; Mohorič: Bombažna predilnica in tkalnica v Tržiču, Ljubljana 1960, str. 16—17, 29—30; Kobe-Arzenšek: 125 let Tekstilne tovarne Prebold, Prebold 1967; Kresal: Razvoj predilnice Litija, Litija 1961, str. 15—36. — 8. Ibidem. — 9. Vl. Valenčič: Sladkorna industrija v Ljubljani, Ljubljana 1957, str. 51—53. — 10. Journal des Österreichischen Lloyd, letnik X., št. 49 z dne 24. maja 1845. — 11. Kot op. 7. — 12. Bericht über die allgemeine Agricultur — und Industrie — Ausstellung zu Paris im Jahre 1855, Wien 1857, 14. zvezek, str. 1—5. — 13. Ibidem. — 14. Compass 1916, Bd. II., str. 255. — 15. Kot op. 2 in 7. — 16. Compass 1916, Bd. II., str. 732; Compass 1920, Bd. I., str. 2432. — 17. F. Gestrin-V. Melik: o. d., str. 160—161. — 18. F. Gestrin-V. Melik: o. d., str. 67. — 19. AS, Deželna vlada, fasc. 21 (1—4) za leta 1873/74, 1875/76, 1877 (te podatke mi je posredoval dr. Jože Šorn, ki se mu zahvaljujem zanje); arhiv Zbornice TOI, fasc. 311/1-3; arhiv tekstilne tovarne v Litiji; arhiv tekstilne tovarne v Preboldu, Delovni red iz leta 1894. — 20. Enciklopedija Jugoslavije, zv. 7., Zagreb 1968, str. 358.

